

Research Article

Kutsen Miyagun Al'adu Cikin Al'ummar Hausawa: Waiwaye A Cikin Wakar 'Jiya Da Yau' Ta Kyafin Umaru Da Suru

Dano Balarabe Bunza*¹¹Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya, Jamia'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato, Nigeria**Article History**

Received: 04.12.2019

Accepted: 11.12.2019

Published: 15.01.2020

Journal homepage:<https://www.easpublisher.com/easjhcs>**Quick Response Code**

Abstract: This paper titled '*Kutsen Miyagun Al'adu Cikin Al'ummar Hausawa: Waiwaye a Cikin Wakar Jiya da Yau ta Kyafin Umaru Da Suru*'. The paper through lights on how the Europeans uses the advantage to down grades the Hausa people's culture through interactions between themselves, with the aim to make their own superior and that of others inferior. The paper extracted ample examples from the poem of Umaru Da Suru named 'Jiya da Yau' to make the argument valid. The Europeans try their best to see that they succeeded in their mission in downgrading some good behaviors of the Hausa people like, lack of respect to elders, lack of shame, traditional plays, local technology, drug abuse and others. Lastly, the paper also came out with the writer's opinion and findings of the paper.

Keywords: Hausa, Hausa Culture, Poetry, Kyafin Umaru Da Suru

Copyright © 2020 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution **4.0 International License (CC BY-NC 4.0)** which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

GABATARWA

Mu'amala tsakanin Hausawa da Turawa ta daɗe tana gudana tun kafin mulkin mallaka ya shigo kasar Hausa. Mu'amalar ta kullu sanadiyyar kasuwanci da yada addini da leken asiri da sauransu. Haka kuma, an sami kusantar juna tsakanin Hausawa da Turawa sanadiyyar yawon buɗe ido don ɗaukar sirrin kasa musamman a Arewacin Nijeriya in da mafi yawan mazauna wurin Hausawa ne. Wani al'amari da ya kara karfafa cudeɗeniya tsakanin Hausawa da Turawa shi ne mulkin mallaka da karatun boko. Sanadiyyar huldar da ta gudana tsakanin Hausawa da Turawa an sami miyagun al'adu cikin al'ummar Hausawa da har aka wayi gari al'adun Hausawa sun yi rauni sanadiyyar muhimmantar da al'adun Turawa a kan nasu ba tare da yin la'akari da kasancewar su miyagu ba. Wannan ya faru tun lokacin duhun kai, kafin a fahimci kasancewar al'dun miyagu.. An gano haka a cikin 'Wakar Jiya da Yau' ta Kyafin Umaru Da Suru in da ya ambaci raunin tare da bayyana wuraren da raunin yake. A takaice an kawo wasu al'adun Hausawa da Turawa suka raunana tare da maye gurabunsu da nasu. Wannan takarda ta tsaya ga abin da Kyafin Umaru Da Suru ya fada a cikin wakarsa ta 'Jiya da Yau' ba

MA'ANAR WASU KALMOMI

Kalmomin da aka kawo ma'anarsu da ke cikin takardar sun hada da kutse da miyagu da kuma al'adu.

An yi amfani da ma'anonin da masana suka bayyana a cikin rubuce-rubucensu kamar yadda takardar ta nuna. Kutse Bahaushiyar kalma ce mai nufin cusa, yin shishshigi, kwala, burma, ruga (Kamusun Hausa, 2006:258).

Ita kuma kalmar mugu na nufin mutum mai mummunan hali na cuta, macuci, barawo, kwaro (Kamusun Hausa, 2006:348). Miyagu na nufin jam'in mugu da ke nufin mutane masu munanan halaye na cuta, macuta, barayi da kwari.

Kalmar al'ada ba Bahaushiya ba ce, ta aro ce daga Larabci. Ba za mu bi diddigin tarihin aron kalmar ba, domin are-aren kalmomi tsakanin harshen Hausa da na Larabci daɗaɗɗen abu ne a tarihi (Ibrahim, 1982). A lugar Larabci al'ada na nufin wani abin da aka saba yi, ko ya saba wakana, ko aka riga aka san da shi. A harshen Hausa ma haka abin ke nufi kuma, akwai kalmomin da suka fi kusa da kalmar al'ada da suka hada da 'sabo' da 'gado' da 'hali' da 'sada' da 'gargajiya'. Duk waɗannan kalmomi na da ma'ana makusanciya da kalmar al'ada a wuraren da ake amfani da su cikin maganganun yau da kullum. A ko'ina mutum ya samu kansa duk wata ɗabi'a da ya tashi da ita tun farkon rayuwa ya tarar a wurin da ya rayu, ko ake rayuwa, ita ce al'adar da za a ce ita ce tasa. Tare da haka, saboda tasirin Musulunci ga rayuwar Hausawa an sami suna amfani da kalmar al'ada da nufin wani abu na addini wato, jinin hails. Idan aka lura mafi yawan

Hausawa Musulmi na kiran jinin haila da suna, jinin al'ada.

Kutsen Miyagun Al'adu Cikin Al'ummar Hausawa: Waiwaye a Cikin Waƙar Jiya da Yau ta Kyaftin Umaru Da Suru

Miyagun al'adu a nan na nufin dabi'u da ayyukan da mutanen da ba Hausawa ba suka kawo har Hausawa suka dauka suna amfani da su tamkar nasu. Wannan ya yi daidai da maganar Hausawa ta cewa "Zama da maɗauki kanwa shi ke sa farin kai". A dalilin zamantakewa wuri ɗaya da aka samu tsakanin Hausawa da Turawa an sami yaɗuwar miyagun al'adu da yawa da suka kutsa cikin Hausawa har suka zamo tamkar nasu. Kutsen da takardar ta duba ya shafi na rusa al'adun Hausawa ba na ciyar da su gaba ba. Abin da ake nufi a nan shi ne, waɗanda suka maye sanannun al'adun Hausawa da nufin rinjayar da nasu al'adu a kan na Hausawa a rayuwar yau da kullum. Ga wasu da aka samu a cikin waƙar 'Jiya da Yau' kamar yadda Kyaftin Umaru Da Suru ya bayyana:

Raunana Tarbiyya

Asalin kalmar ta aro ce daga Larabci, wato 'Attarbiyyat'. Tarbiyya na nufin (i) koyar da hali na gari. (ii) hali nagari. (Kamusun Hausa 2006:428). Bayan wannan, an sami ma'anonin tarbiyya da dama daga wasu masana kamar haka: Alhassan da wasu (1982) sun bayyana ma'anar tarbiyya da cewa, renon halayen abin da aka haifa don ya zama nagari, kuma ya iya kama kansa idan ya girma.

A cewar Funtu'a (1983), tarbiyya horo ne da iyaye da manya kan yi wa yara domin su tashi da halayen kirki. Gusau (1999), ya kawo cewa tarbiyya wata hanya ce ta kyautata rayuwar ɗan Adam domin shirya shi zuwa ga halaye da dabi'u masu kyau da nagarta. Ta yin haka zai sa ya tashi da kima da kwarjini da ganin mutuncin abokan zamansa, sa'annan ya rika ba kowa haƙƙinsa daidai yadda ya kamata gwargwadon hali.

Yahaya da wasu (1992) sun ba da ma'anar tarbiyya da cewa, cusa wa yara halaye da dabi'u nagari da kuma sa su kyamaci munanan halaye domin su rayu rayuwa ta gari wadda za ta amfane su da kuma al'umma baki ɗaya.

A ra'ayin Bunza (2002), tarbiyya na nufin samun kyakkyawan horo ga mutum ya zama masanin kyawawan abubuwa na dabi'un hulɗa da jama'a da ladabi da biyayya da kamun kai da kasancewa mai jin kunya da kyakkyawan maƙasudi.

Shi kuma Bunza (2016) cewa ya yi, ana iya fitowa da wata ma'anar tarbiyya da cewa, "Tarbiyya hanya ce ta kyautata rayuwar mutum da daidaita ta domin ya kasance kammalalle mai halaye nagari da zai amfani

kansa, al'umma ta amfana da shi, ta kuma yi alfahari da shi, musamman lokacin da ya cika girmansa".

Akwai masu koyar da tarbiyya a cikin al'umma da suka haɗa da iyaye da malamai a makarantun ilimi da sauran waɗanda abin ya rataya a wuyansu. Ana koyar da tarbiyya domin a sami al'umma tagari. Yin sake da rashin koyar da tarbiyya ke sanya a sami al'umma bata gari mai aikata abin da take so domin rashin bin umurnin iyaye, wanda magance matsalarsu sai tare da sanya hannun hukuma. Maras tarbiyya shi ne mai bijire wa kyawawan al'adu da karantarwar addinin Musulunci ba tare da jin kunya ko samun wata damuwa ba.

A fahimtar mai bincike, tarbiyya na nufin kira ko koyar da halayen kirki ga yara da manya domin su nisanci miyagun halaye tare da rungumar kyawawa suna aikatawa.

Raunana tarbiyya na nufin raguwar aikata halin kirki tare da rungumar halaye marasa kyau da wasu mutane suka kawo sanadiyyar mu'amalar zamantakewa. Haka kuma raunanawa na nufin lalatawa wato, rungumar miyagun al'adun da Hausawa suka yi ya kawo lalacewa da raguwar kyakkyawar tarbiyyar al'umarsu. Kafin haɗuwar Hausawa da wasu al'ummu tarbiyyar yara kanana da matasa abin yabawa ce. Yara na girmama manya da aikata abin da al'ada ta tanada na bin sawun magabatansu. Sanadiyyar haɗuwa da wasu mutane da ba Hausawa ba ya sanya aka sami kyawawan halayen mafi yawan Hausawa musamman matasa da kananan yara sun yi rauni. Wannan ya faru saboda nasarar da baƙin al'ummu suka samu kan matasa na sha'awar al'adunsu da rungumar su ido rufe ba tare da tantance dacewa ko rashin dacewa ba. A da, akwai biyayya da halayen kirki masu dimbin yawa a al'ummar Hausawa amma, sanadiyyar haɗuwa da baƙin al'ummu sannu a hankali miyagun halaye suka yawaita cikin al'umar Hausawa. Halaye da ayyukan ɗa'a da 'ya'yan Hausawa ke aikatawa kafin haɗuwarsu da baƙin al'ummu sun ragu ainun kuma, marasa kyau sun maye gurabun na kwarai a cewar Kyaftin Umaru Da Suru cikin waƙarsa mai suna 'Jiya da Yau'. Tarbiyya babban fage ne da aka duba kamar haka:

Rashin Ladabi da Biyayya

An sami ma'anar ladabi da biyayya daga wasu masana irin Alhassan da wasu (1988) a cikin littafinsu mai suna 'Zaman Hausawa' in da suka ce "Ladabi da biyayya manyan kusoshi ne a cikin tarbiyyar Hausa watau, muhimman halaye ne da Bahaushe yake so ya ga ana yi. Girmama na gaba da kyautata wa na baya, su ne halayen da ake kira ladabi da biyayya". A nan, in an ce na gaba da kai, ana nufin wanda ya fi ka a shekaru ko ta hanyar shugabanci. Ma'anar girmamawa kuwa, ba wai sai ka rusuna ka gai da mutum ba. A'a, sassauta magana da saurara wa mutum idan yana yin tasa, wannan ma girmamawa ce. Haka kuma, idan babba ya tashi aiki a

karbe shi, ita ma girmamawa ce. Bayan haka, a tarbiyyar Hausa, tsoma baki cikin maganar na gaba da kai aibu ne. A wani wuri kuma, an bayyana cewa ladabi na nufin biyayya (Kamusun Hausa, 2006:297). Biyayya kuma na nufin ladabi da bin na gaba (Kamusun Hausa, 2006:49). Ke nan ladabi da biyayya na nufin halaye da dabi'un kirki da al'adar Hausawa ta aminta da su. Kafin Hausawa su hadu da wasu al'ummu suna cike da ladabi da biyayya. Bayan haduwarsu da wasu al'ummun ne aka sami tarbiyyarsu ta fara rauni don daina aikata halayen kirki, marasa kyau suka maye gurabunsu. Wannan ne ya raunana tarbiyyar Hausawa kai tsaye. Dangane da rashin ladabi da biyayya ga abin da Kyaftin Umaru Da Suru ya ce:

'Ya 'yan yau ba biyayya,
In an yi karo a hanya,
Yaro bai amsa kaya,
Shi rifa in ya ga manya,
Al'adu sun yi rauni.

A cikin baiti na 5 da ke sama Kyaftin ya bayyana rashin biyayyar 'ya'yan Hausawa na zamani ta hanyar cewa biyayyar da aka san 'ya'yan Hausawa da ita ta yi rauni sosai idan aka yi la'akari da zamanin da ya gabata. Ya fadi haka saboda barin kyawawan dabi'u da 'ya'yan Hausawa suka yi, suka koma ga wadanda ba su da tushe balle makama. Kalmar karo da Kyaftin ya yi amfani da ita a layi na biyu, haduwa yake nufi a kan hanya. Daga cikin halaye na ladabi da biyayya akwai karba wa babba kaya idan aka hadu da shi yana dauke da su a kan hanya, musamman idan ya dawo daga jeji. Wannan dabi'a ta yi rauni kwarai da gaske face a wurare kafan. Karba wa babba kaya da yara ke yi na janyo dinbin albarka ga 'ya'ya sanadiyyar addu'a da wanda aka karba wa kayan ke yi. Maimakon karba kayan, ko gai da wanda ke dauke da su bai samuwa a mafi yawan wurare. Don haka, maimakon karba kayan, abin ya koma kaya su kashe ka. Duk mai shekara 40 zuwa yau ya san da wannan kyakkyawar al'ada na gudana a cikin al'ummar Hausawa. Idan aka yi la'akari da wannan za a tarar cewa, dabi'ar taimakon na gaba ta hanyar karba masa kaya ta yi rauni kwarai a mafi yawan wurare na kasar Hausa. Kyaftin ya kara da cewa:

Yau ba mai karya guiwa,
Wai don ladabi ga kowa,
Zamani ke jirkicewa,
Matsalolin da da shawa,
Ni kansu nake tunani.

Karya guiwa na nufin dan tsugunawar da ake yi a gai da na gaba domin nuna ladabi da biyayya. Kalmar jirkicewa da ke cikin layi na uku na nufin sauyawa. Matsalolin da Kyaftin ke nufi har ya ce suna da sha'awa, halayen kirki da ke gudana a da yake nufi ba matsala ta koma baya ba. Duban yadda abubuwa

ke tafiya lamui lafiya a da da ganin yadda suka sauya ya sanya Kyaftin a cikin tunani na mamakin ganin yadda suka komo a wannan zamani. A al'adance a da, idan yaro ya hadu da na gaba gare shi yakan durkusa ya gaishe su domin nuna ladabi da biyayya. Bayan haduwar Hausawa da wasu al'ummu sai aka sami akasin haka. Babu wurin da aka samu Bature ya kai ziyara a fadar wani sarki, ya durkusa ya gaishe shi. Irin wannan dabi'a ce yaran zamani suka kwaikwaya daga Turawa har suka fada cikin halin rashin ladabi ga na gaba. Gaisuwar Bature ga na gaba da shi da na baya gare shi duk iri daya ce domin, ba ta zarce *hello* da *hi* ba ta hanyar tayar da hannu ko yin shewa idan ana son a kira wani. Idan aka duba sosai, haka rayuwar mafi yawan matasan Hausawa take a yau. Wannan matsala ce ta sanya Kyaftin tsunduma cikin tunanin abubuwan da ke gudana a yau sabanin jiya. Wannan ne sanadiyyar sanya wa wakarsa suna "Jiya da Yau" wato yana kwatanta ko kallon abubuwan da ke gudana a da da kuma yadda suka sauya a yau saboda wasu dalilai.

Raunana Al'adar Kunya

Alhassan da wasu (1988) sun ce "In an ce ana jin nauyin mutum ko ana jin kunyarsa, to ana girmama shi ke nan, kuma ba za a yi wasa da shi ba, sa'annan duk wani abin wargi ba za a yi shi da shi a wurin ba. A wani wuri cewa aka yi, kunya na nufin halin nuna kawaici da jin nauyi da rusunawa saboda wata dangantaka (Kamusun Hausa, 2006:254). Takardar na da fahimtar Kyaftin ya gwama lokuta biyu (Da da yanzu) domin nuna bunkasar kyawawan halaye da kuma rauninsu. Don haka idan ya ce ana aikata wata dabi'a a da to, mai kyau ce da ta yi rauni a wannan zamani. Za a ga haka a baitin da ya yi tsokaci kan wata dabi'a ta rashin jin kunyar aikata wasu ayyuka ga mutanen zamani kamar haka:

Mutumin da na da kirki,
Kominsa cikin tsanaki,
Ga hula kai da aski,
Bai ci kuma kan dariki,
Sai dai ya je mazauni.

Abin da Kyaftin ke nufi a cikin baitin da ke sama shi ne, duk abin da ke ciki na halin kamalar mutanen da, na yanzu akasinsa ke gare su face kafan. Ya yi haka domin ganin sunan waƙar zai yi wa mai karatu jagora ya fahimci mutanen da na da kyawawan halaye ba kamar na wannan zamani ba da ke aikata ganin damarsu ba tare da yin la'akari da dacewa ko rashin dacewa ba. Kyaftin ya ce mutumin da na da kirki mai nufin kirkin mutumin wannan zamani ya yi rauni. A layi na biyu ya ce duk abin da mutumin da zai yi ko yake yi zai sanya natsuwa (Tsanaki) a ciki, sabanin yau da idan aka ga wani ya aikata wani abu za a fahimci akwai rashin natsuwa a ciki mafi yawa. A layi na uku Kyaftin ya bayyana cewa, mutumin da zai yi aski kuma ya sanya hula a kansa sabanin mutumin zamani. A layi na huɗu

Kyaftin ya bayyana halin mutumin da na rashin cin abinci a kan hanya duk yadda yake jin yunwa har sai ya sami wuri ya zauna. Abin nufi a nan shi ne, ba haka mutumin yau yake ba. Shi kan, duk wurin da ya so ya ci abinci, yana cin abinsa domin ba ya tare da kunya. Wannan ya sanya Kyaftin ya fito karara a baiti na tara ga wanda bai fahimci abin da yake nufi a baiti na bakwai ba domin kara fayyace maganar da ke kunshe a cikinsa yana cewa:

Mutumin yau bai da kunya,
Da ido kulai na karya,
Suruki bai kauce hanya,
Wai don suruki ya buya,
Mata sun daina huni.

An ga ma'anar kunya a baya daga ra'ayin masana. A layi na biyu da ke cikin baitin kulai na nufin bud'e mai nufin ba ya runtse ido domin nuna jin kunyar kowa. Duk wanda ya kware masa ido shi ma zai kware masa. Bayan haka ga baƙar karya, idan ya ba da labari biyar da wuya a sami uku na gaskiya. Bayan haka abin da aka sani tsakanin surukai, nuna jin kunya. Idan suruki na magana da surukinsa da wuya su hada ido saboda jin kunya. Hasali ma, da wuya su hada hanya daya, sai girshi da rashin sani. A zamanin da, idan suruki ya hango surukinsa a kan hanyar da yake tafe, zai bar wannan hanya, ya koma ga wata kai tsaye don tsananin nuna kunya da nuna ladabi da biyayya. Surukan yanzu kuwa, ba a kunyar juna, hasali ma, wani na jiran suruki ya shigo hannunsa domin ya ci mutuncinsa. Da zarar an sami haka, al'adar kunya ta yi rauni kwarai ba kadan ba. Huni da ke layi na biyar a wannan baiti na nufin lullubi. Idan aka sami mace ta daina lullube jikinta har ta fita waje da tufafin da ta ga dama, rashin kunya ya bayyana kuma, ya kai in da ya kai. A baiti na 9 Kyaftin ya nuna akwai rashin kunya ga mafi yawan 'ya'yan Hausawa na wannan zamani musamman tsakanin surukai. Wayewar da ta kai mutum barin dabi'arsa ta kwarai ya koma ga dabi'a maras kyau ci baya ne ba ci gaba ba. Shi kuma dan yau da yake zamani ya juye tunaninsa, babu dan gaye sai shi kuma, ba ya shakkar mahaifinsa, maimakon haka, mahaifin ke shakarsa don kar ya kunyata shi cikin jama'a. Wannan na yin hannunka-mai-sanda cewa, dan ya shiga halin batuwar hankali irin na shaye-shaye kamar yadda Kyaftin Umaru Da Suru ya fada:

'Ya 'yan yau sai fa disko,
Ka ji suna wai Ajasko,
Mata kai ba babu diko,
Wannan zamani na boko,
Ya hambare 'yan zamani.

Disko kidi ne da rawa irin na Turawa da sauran kabilu amma, ba Hausawa ba. Haka kuma, za ka ji ana kiran dan Bahausha da suna Ajasko kamar ba Musulmi ba. Wani lokaci sunan da mahaifinsa ya sanya masa da ya yanka masa rago da shi na labewa saboda mafi yawan

mutane Ajasko suka san shi da shi ko da Ahmad ragona ya ba shi. Wannan rashin kunya ne a fili in da za a sami yaro ya sanya wa kansa wani suna daban da wanda mahaifinsa ya rada masa kuma, na arna ba Musulmi irinsa ba. Wannan na tabbatar da maganar Kyaftin ta cewa, al'adun Hausawa sun yi rauni matufar gaske musamman idan aka dubi layi na uku da na huɗu da kuma na biyar a wannan baiti, in da ya ce, mata kai babu diko da wannan zamani na boko da kuma ya hambare 'yan zamani. A fashin gaskiya zamani ya yi mummunan tasiri a kan al'adun Hausawa idan aka dubi abubuwan da ke gudana a cikin makarantun boko. Mafi yawan mata 'yan boko ba su sanya diko (Dankwali) a kansu sai dai wani kyalle ko gyale ko kuma a bar kai sake don nuna an waye. Wannan wayewar ta sanya suka saki al'adun kakaninsu suka kama na wasu. A nan, an sami ci gaban mai ginan rijiya. Saboda haka maganar Kyaftin na nan ta cewa, al'adar kunya ta yi rauni kwarai ba kadan ba.

Shaye-Shaye

Shaye-shaye na nufin nanata shan abubuwa musamman masu sa maye (Kamusun Hausa na Jami'ar Bayero, Kano, 2006:410). Haka kuma, shaye-shaye na nufin dabi'a maras kyau da ake samu ga wasu 'ya'yan Hausawa na ci ko sha ko shaƙe ko yin allura da sauran hanyoyin da ake bi domin hankali ya daga a sami damar yin abin da ake so. Duk waɗannan shaye-shaye ba komai ba ne sai wuce gona da iri na magungunan da ake amfani da su yau da kullum. Misali, maganin mura da na karfin jiki da sauransu. Marubuci waƙar ya kwatanta 'ya'yan da da na wannan zamani dangane da shan abubuwa masu gusar da hankali, in da ya ce:

Dan da bai kunna taba,
Abada bai buɗa kwalba,
Disko ba a san shi da ba,
In ba sallah ta zo ba,
Kida ganga sai ga rani.

A cikin baitin da aka kawo a sama Kyaftin Suru ya bayyana 'ya'yan da ba su shan abubuwa masu gusar da hankali kamar na wannan zamani. Ba mashaya ne babu ba a da. A'a. Akwai su amma, ba su da yawa kamar na yau. A wannan zamani kuwa, mashaya sun yi yawa kwarai da gaske ka ce wani aiki da ake ba mai yin sa lada. Ba komai ya kawo wannan ba sai haduwa da baƙin al'ummu da al'adarsu ba ta hane su da aikata wannan ba. Akwai shaye-shaye iri daban-daban da suka hada da na ruwa da kuma sandararre. Mafi yawan mahaukatan da ke kan tituna a yau ba haukar Allah ba ce, shaye-shaye ya haddasa hakan. Idan aka kara komawa ga baitin za a fahimci maganar da Kyaftin ya fito da ita cewa, mashaya taba da giya sun yi yawa a cikin Hausawa. Hasali ma, ko waɗanda suka kawo shaye-shaye a kasar Hausa ba su sha kamar yadda Hausawa ke sha. Tabar sigari Kyaftin ke nufi a layin farko na cikin baiti na goma sha biyu. Buɗa kwalba kuma, shan giya yake nufi. Kidan disko kuwa, Turawa

suka zo da shi har suka yi sanadiyyar 'ya'yan Hausawa suka yi watsi da kade-kadensu na gargajiya suka rungumi na zamani. An wayi gari namiji da mace, babba da yaro sun tsunduma cikin dabi'ar shaye-shaye ka'in-da-na'in, wanda shi ya kawo karuwar mahaukata a kan titunan kauyuka da birane. Tabar da ba irin ta yau ba ce domin akwai wuiwui da ake kira tabar aljannu mai saurin haukata mai shan ta. Magungunan asibiti da yawa an mayar da su shaye-shaye sanadiyyar wuce gona da irin da ake ke yi a wajen amfani da su. Misali, maganin mura da likita ke cewa a sha marfi daya da safe, daya da dare, sai mashayi ya kafa kai ya tsotse kwalbar baki daya don maganin ya fita daga zama magani ya koma masa barasa. Akwai hodar aljannu da ake amfani da ita a matsayin shaye-shaye sai dai wannan ta masu hali ce.

A cikin baitin ana iya gano cewa, cikin kowane lamarin rayuwar Bahausha Bature ya yi iya kokarin da yake yi domin ganin ya raba Hausawa da al'adunsu tare da cusa musu nasa ko ta halin kafa. Wannan maganar da marubucin ya fada babu karya ko kari a ciki domin, komai a fili yake ba sai an tambaya ba. Duk wanda ya san yadda ake a da, ya kuma kula da abin da ke gudana a yau, zai tabbatar da abin da Kyafin ya ce dangane da kutsen miyagun al'adu cikin na Hausawa gaskiya ne ba karya ba.

Raunana Wasu Wasannin Gargajiya

Wasa na nufin abu da akan yi don raha ko nishadi (Kamusun Hausa na Jami'ar Bayero, Kano:470). A gargajiyan Hausawa na da wasannin da suke yi a wasu kebabun lokuta na shekara, musamman lokacin kaka. Wasannin gargajiyyar Bahausha sun hada da dambe da kwankwanba da wasannin tashe da kokawa da wasannin dandali na yara maza da mata irin kalankuwa da wasan hawan kaho na rundawa da sauransu. Idan aka yi la'akari da zamani za a fahimci cewa, sun yi rauni matuƙa in da wasunsu sun kama hanyar fancewa. Ba komai ya kawo wannan ba sai kokarin Bature na ganin ya raba Bahausha da al'adun kakaninsa kuma, ya maye su da nasa. Alal misali, Turawa sun kawo dambensu a cikin kasakasai da suka sanya wasu Hausawa barin nasu wasanni suka raja'a ga na Turawa. Haka wasan kwallon kafa ya haddasa barin kallon wasanni da yawa na Hausawa. Wasan tashe lokacin azumi ya yi rauni kwarai idan aka yi la'akari da yadda ake gudanar da ita a da da kuma yanzu. A taƙaice, mafi yawan wasannin gargajiya na Hausawa sun yi rauni sanadiyyar wasannin fim da Turawa suka kawo. Akwai wasu wurare a cikin waƙar Kyafin da ya kawo cewa wasannin gargajiyyar Hausawa sun yi rauni sanadiyyar ganin na Turawa kamar haka:

Kwara ta diyan kadanya,
Ita ce kwan yin fasayya,
Kwallon ragga tawayya,
In an jefe a goya,
Wasar dale sai ga rani.

Daga cikin wasannin gargajiyyar Hausawa da yara ke yi akwai ta fasayya da diyan kade da kuma wasan jefayya da kwallon tsumma wadda tsoffi ke kira tawayya. Wasa ce mai ban sha'awa kwarai da gaske kuma, mai hada zumunta tsakanin yara matasa. A zamanin da ake ciki yanzu kuma, Turawa sun kawo wasan kwallon kafa da ake gudanarwa ko'ina har Hausawa suka daina sha'awar tasu wasa suka koma ga na Turawa. Wanda duk ya san wasannin gargajiyyar Hausawa na da kuma ya ga abin da ake yi a yau, zai tabbatar da akwai shigowar miyagun al'adun wasu mutane ga abubuwan da Hausawa suka saba aiwatarwa kuma, shi ya haddasa raunin da ake zance a kai.

Wani dalili da ke fara tabbatar da Turawa sun yi sanadiyyar raunin al'adun Hausawa shi ne a wurin da Kyafin Umaru Da Suru ya ce:

Can da in za a taro,
Aka ce an ba da goro,
Sai 'yan wasa su jero,
Ka ga mai doka da tsoro,
Tukkaye dama hauni.

Yau ko duka sun ji tsoro,
Kowa ya aske tsoro,
Da wuya ka ga masu rero,
Fillani ba su sharo,
Al'adu sun yi rauni.

A baiti na 86 Kyafin ya kawo hoto cikin bayani na abubuwan da ake gudanarwa idan ana bukatar yin wani taro. Ya ce akan raba wa jama'a goron gayyata kafin ranar taron ko bukin. Idan ranar buki ta zo za a ga 'yan wasa cikin shiri sun jero wani bayan wani an nufi filin wasa. Daga cikin 'yan wasan za a ga wasu sun gyara gashin kansu nau'i daban-daban. Wasu za su yi kitson da ake kira doka (Kitson da namiji ke yi idan zai tafi wurin wasa da ake raba gashin kai kashi uku ko hudu a daure). Tsoro kuma na nufin a aske gashin kai na bangaren dama da na hagu tare da barin gashi a tsakiyar kai daga goshi har zuwa keya. Tsoro gashi ne da ake bari lokacin da aka yi wa yaro aski, siriri a tsakiyar kansa daga goshi zuwa keya. Tukkaye kuwa gashi ne da ake bari a wasu wurare ga kai lokacin da aka yi wa dan wasa aski. Ana yi wa yaran kauye irin wannan aski musamman na goye da wadanda ba su yi wayo sosai ba. Ana iya yin tukkuwa biyar a kan dan wasa kamar yadda marubucin ya fada cewa, tukkaye dama da hauni. Idan aka kalli wannan bayani, aka yi la'akari da yadda abubuwan suke a da, za a tabbatar da wasannin da sun yi rauni ba kadan ba. Marubucin ya fayyace wannan magana a baiti na 87 in da ya ce, duk 'yan wasannin gargajiya sun daina. Haka kuma da wuyan gaske a sami 'yan dambe da rero (Kewayayyen farin gashin wuyan rago ko wata dabba) wanda ke nuna kawar dan wasa. Ganin haka ya sa marubucin ya yi hukunci a layin karshe cewa, al'adun wasannin gargajiya sun yi rauni, kuma gaskiya ne domin duk wanda ya rayu a lokacin da

marubucin ke magana a kai, kuma ya ga abubuwan da ke gudana a yau zai tabbatar da abin da ya fada gaskiya ne domin komai a fili yake.

Raunana Fasahar Hausawa ta Gargajiya

Fasaha na nufin gwaninta ko kwarewa (Kamusun Hausa, 2006:136). Allah ya ba kowace al'umma fasahar da za ta rayu a doron kasa kuma, kowace al'umma da nau'in fasahar da aka ba ta. Hausawa mutane ne da Allah ya hore wa fasahohi daban-daban. Wasu an ba su fasahar gine-gine, wasu ta kere-kere, wasu ta sake-sake, wasu ta dinki, wasu ta gyare-gyaren wasu abubuwa da sauransu. In da za a gane kutsen da Turawa suka yi da miyagun al'adunsu cikin na Hausawa shi ne, da sun fahimci wani na da wata kwarewa sai su dauke shi daga sunan aro su mayar da shi kasarsu yana yi musu aiki, suna amfana da fasaharsa Hausawa sun rasa ke nan. An sami wani dan Nijeriya da ya kera jirgin sama a shekarar 1979-80 da aka ba da labari a cikin jaridar Gaskiya ta fi kwabo amma saura tashi. Nan take Turawa suka yi kudun-kudun suka dauke mutumen zuwa kasarsu. Daga wannan lokaci ba a sake jin labarinsa ba. Haka kuma akwai wani Bahausha da Allah ya ba fasahar fitar da siffar mota shi ma, sun dauke shi. Shi da gida sai dai wata lalura ba ya yi wa kasarsa aiki da fasaharsa ba. Akwai irin wadannan misalai da dama dangane da kutsen Turawa a cikin fasahar 'yan kasa a wurare daban-daban a fagen raunana fasahar gargajiyyar Hausawa. Bayan haka, Turawa sun ci nasarar yin haka ta in da suke ba mutanen da suka dauka zuwa kasashensu albashin da ba a iya ba su a kasarsu tare da dauke wasu dawainiyarsu da ta iyalsu. Wannan ne ya sanya mutanen amincewa da su tafi su yi wa Turawa aiki domin more rayuwarsu. Don haka a nan ana iya cewa idan bera da sata, daddawa ma da wari. Irin wannan ya sanya marubucin fadar cewa::

Mu mun bar tamu kira,
Kuma kanmu akwai basira,
Ku tuna da namu yara,
Da kara suka tasu kira,
Ko laka kun fa sani.

Kira na nufin sana'a ce ko aikin sarrafa karfe a mai da shi makami, ko ma'aikaci da dai sauransu. Ana narka karfe ko tama ko sanholama ko gaci ko azurfa ko zinari da wuta, a mayar da ita wani abin amfani. Akwai kayan aikin kira daban-daban da suka hada da zuga-zugi da gawayi da uwar ma'kera da guduma da masaba da gizago da awartaki da sauransu. Kira na daya daga cikin sana'o'in fasaha na Hausawa da rini da dukanci da sauransu. Yaran Hausawa na da fasahar yin motar kara da ta laka. Wannan na nuna irin basirar da Allah ya ba Hausawa. Daga nan ne wasu suka gwada basirar yin fanka da sauran abubuwa irin rediyon laka da sauransu da suke cin lamba da su a wuraren tarukan gwadin amfanin gona da wasu irinsu. Da ilmin boko ya kara samuwa sai fasaha ta kasa bunfasa. Idan babu nufin

raunanawa kama wa Hausawa ya dace Turawa su yi ta hanyar taimaka wa masu basirar don kasa ta amfana da su. Maimakon hakan, sai suka dauke mutanen suka mayar kasarsu don su yi musu aiki. Bayan haka ga abin da Kyaftin ya kara fada dangane da fasahohin Hausawa:

Yaranmu akwai basira,
Mota ta kara su kera,
Laka kwali su tara,
Dabba da mutum su kera,
Da wayar iska dayani.

Ba Turawa kadai Allah ya ba fasahar kere-kere ba, ya ba kowace al'umma nata. Yanayin zamantakewar da ke tsakanin Turawa da sauran al'ummomi na mulkin kama karya ya sanya suka danne kowa suka gina kansu. Yawon bude idon da suka zo tun farko da wata manufa ce ta daban ba domin a taimaka wa kowa ba. Yawon leken asirin wasu ne a san yadda za a fito musu a yaudare su. Marubucin ya kawo misalai kwarara da hankali ke ganewa cewa, al'ummar Hausawa mai fasaha ce da basira musamman idan aka lura da bayanin da ya gabata na wani da ya kera jirgin sama saura tashi. Ba wannan lokaci kadai ba, ko yau idan Turawan Yamma suka fahimci akwai wani mai basirar da zai amfane su, za su bi duk hanyar da ake bi domin su raba kasarsa da shi ta hanyar aron da ba na mayarwa ba. Bayan sun dauke shi sai su tafi su yi yarjejeniya da shi cewa, za su biya shi abin da kasarsa ba ta iya ba shi domin ya tsaya ya yi musu aiki. Ina kwarrarrun likitoci 'yan Nijerya wadanda daga cikinsu akwai Hausawa? Ina suke aiki na dindindin? Mafi yawan lokuta da marasa lafiya ke zuwa kasashen waje jinya, su ne ake samu a matsayin kwararru. A san da cewa idan bera da sata, daddawa ma da wari. Duk da haka dai, sai mutum ya yi sake ake yi masa sakiya.

Ra'ayin Marubuci

Bisa ga hangen marubuci wa'kar, rayuwarsa na cike da haushin yadda Turawa suka bi hanyoyi daban-daban na raunana al'adun Hausawa ta kowane hali. Marubucin na da ra'ayin Hausawa su rife gargajiyyarsu kuma, kar su aminta kowa ya raba su da ita. An ciro ra'ayin a bakin marubucin in da ya fadi cewa:

Turawa kar su ja ka,
Ka bi nasu ka ya da naka,
Ya zan wauta gare ka,
Al'adun kakanninka,
Ka rife su su zan ma'auni.

Kyaftin Umaru Da Suru ya kawo shawarwarinsa a cikin baiti na 93. A cikin baitin ya ba da shawarar cewa, kar mutum ya bi abin da Turawa suka kawo har ya yi wa nasa rikon sakainar kashi. A maimakon hakan, kowa ya rife gargajiyyarsa ya bar wa Bature nasa. Idan kuma aka rungumi al'adun Bature aka yi sakacin barin na gargajiya, ba komai aka yi ba sai wauta. Ba a wannan baitin kadai Kyaftin ya ba da shawara ba, akwai a cikin

wasu baitoci sai dai, na 93 ya fi dacewa da haɗe komi a wuri ɗaya fiye da sauran baitocin kuma ya zan sara a kan gaba bisa ga maudu'in takardar. Haka kuma, idan aka yi aiki da shawarar da ke cikin baitin komai zai gyaru ya daidaita, a kuɓuta daga matsalolin da Turawa suka saka Hausawa a ciki dangane da abin da ya shafi al'adun gargajiyarsu.

Sakamakon Bincike

Takardar ta gano cewa, shigowa da Turawa suka yi a kasar Hausa ba domin taimakon Hausawa ba ne, domin yaudara ne. Sun yi hanyoyin mota da jiragen kasa domin amfanin kansu ba don kowa ba sai dai, ba ya yiwuwa ne kawai a dafi gawa a tashi babu hawaye. Ma'ana, ko ba don kai aka yi abu ba idan aka yi shi wurin da kake, wani amfani zai shafe ka. Haka kuma, binciken ya gano cewa, lokacin da Hausawa suka fara haɗuwa da Turawa ne tarbiyyarsu ta fara rauni har ta raunana. Babu shakka ladabi da biyayya sun yi rauni da al'adar kunya a kan kutsen da al'adun baƙi suka yi a cikin na Hausawa. An gano haka ne dalili da shaye-shayen da Hausawa suka sami kansu a ciki. Takardar ta gano rauni ga sana'o'in gargajiyar Hausawa da wasannin gargajiya da kuma sace fasahar Hausawa ana kai ta ketare har da masu ita. Haka kuma, takardar ta gano cewa, Kyafin na ɗaya daga cikin Hausawa masu son al'ummarsa ta ci gaba ba baya ba tare da gano cewa yana ra'ayin ana aiwatar da al'adun gargajiya gwargwadon hali musamman wasanni irin dambe da kokawa da sauransu.

KAMMALAWA

A cikin wannan takarda mai suna 'Kutsen Miyagun Al'adu Cikin Al'ummar Hausawa: Waiwaye a Cikin Waƙar Jiya da Yau' ta Kyafin Umaru Da Suru' an bayyana yadda Turawan Yamma suka yi koƙarin ganin sun canza al'adun Hausawa domin su maye da nasu, ba don komai ba sai don ganin sun ɗaukaka a kan kowa. Da farko an yi gabatarwa sannan aka biyo da ma'anar wasu kalmomi da suka fito a cikin taken

takardar. A cikin gundarin bayanin takardar an tattauna abubuwa da suka haɗa da raunana tarbiyya da ya kunshi rashin ladabi da biyayya. Haka kuma an kalli raunana al'adar kunya da raunana wasannin gargajiya da raunana fasahar Hausawa ta gargajiya. Shaye-shaye na cikin abubuwan da aka bayyana da ke cikin hanyoyin da Turawa suka yi amfani da su wajen raunana al'adun al'ummar Hausawa tare da cusa nasu ga al'ummar Hausawa tamkar su ne nasu na ainihi. An kawo ra'ayin marubuci da sakamakon binciken da takardar ta yi a ƙarshe.

MANAZARTA

1. Alhassan da Wasu (1988). *Zaman Hausawa (Bugu na Biyu) Don Makarantun Gaba da Firamare*. Islamic Publication Bureau: Lagos, Kaduna, Kano Ilorin.
2. Bunza A. M. (2002). *Yaki da Rashin Tarbiya, Lalaci, Cin Hanci da Karɓar Rashawa* Cikin Waƙoƙin Alhaji Muhammadu Sambo Wali Basakkwace. Wallafar Islamic Publication Center Ltd (IBRASH) Lagos: 31 Adelabu Street, Surulere.
3. Bunza U. A. (20016)
4. Funtu'a (1983).
5. Gusau S. M. (1999). 'Muhimmancin Garuruwan Kasar Hausa: Waiwaye Kan Tarihin Kafuwarsu a Takaice' a Cikin Mujallar WAJLLE Vol. 1 No. 2 Kano: Jami'ar Bayero.
6. Ibrahim (1982). Dangantakar Al'adu da Addini: Tasirin Musulunci Kan Rayuwar Hausawa ta Gargajiya. Kundin Digiri na Biyu, Kano: Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano.
7. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, (2006). *Kamusun Hausa* Zariya: Ahmadu Bello University Press:
8. Yahaya da Wasu (1992)